

ברכות י"א) העוסק במצוה פטור מן המצוה / הרב אביגדור שילה

הגמ' בברכות (1): "בשבתך בביתך" - פרט לעוסק במצוה, "ובלכתך בדרך" - פרט לחתן, מכאן אמרו-הכונס את הבתולה פטור, ואת האלמנה חייב. מאי משמע? אמר רב פפא כי-דרך, מה דרך רשות אף כל רשות... אם כן, לכתוב רחמנא 'בשבת' 'ובלכת', מאי 'בשבתך' 'ובלכתך'? בשבת דידך ובלכת דידך הוא דמחייבת, הא דמצוה פטירת. אי הכי אפילו כונס את האלמנה נמי! האי טריד והאי לא טריד".

שיטת רש"י והרשב"א:

רש"י בסוגיא(2) ביאר שיש צורך בשני הלימודים אף בשבתך בביתך (ב) בלכתך בדרך, אם היה כתוב רק לימוד א' היינו סוברים שדוקא כאשר הוא עוסק במצוה הוא נפטר משאר המצוות, אבל חתן שאינו עוסק במצוה בפעל, אלא רק טרוד, אינן הוא פטור מלקיים המצוות, באה התורה וחידשה לימוד נוסף לפטור גם את החתן הטרוד.

ולפי זה, גם כאשר כבר נשא את האשה והוא רק טרוד, פטור מקיום המצוות מדין העוסק במצוה פטור מן המצוה. ובאלמנה כאשר הולך לשאתה, הוא פטור, מדין העוסק במצוה, כי הרי הוא עוסק בפעל אותה שעה בקיום המצוה, אבל לאחר שכבר נשאה, שוב אינו נפטר מדין עוסק במצוה, כי בפעל אינו עוסק, ובגין טרדתא אינו נפטר, שזו טרדה של רשות ולא של מצוה.

הרשב"א כתב בביאור הסוגיא: "נראה לי דבטרדה דמצוה קא עסיק". הלימוד הפוטר חתן הוא מהפסוק "בלכתך בדרך" ניתן להבין כי החתן פטור כאשר הולך הוא לשאת את האשה, אבל כאשר הוא רק טרוד ואינו מבצע שום פעילות של מצווה, אינן כאן פטור.

הרשב"א שולל הבנה זו וטוען כי כבר בהוא אמינא ידעה הגמרא שהפטור לחתן הוא גם כאשר הוא רק טרוד. ועל זה מקשה הגמרא: "ומי לא עסקינו דאזיל לדבר מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא לקרו"ך, דהיינו אפשר לדרוש את הפסוקים באופן אחר - "בשבתך בביתך" אתה חייב בקיום המצוות ולא כאשר אתה עוסק בהן בפועל, אבל "בלכתך בדרך", ואפילו הולך לצורך מצוה - אינן זו נחשבת לפעולת מצוה הפוטרת, ויתחייב בקיום המצוות. מתרצת הגמרא-אם כן, היה צריך לכתוב "בלכת בדרך" ולא בלכתך בדרך", ואם כן, הפסוק בא למעט חתן, וסברא הגמרא בשלב זה שהפטור הוא לחתן ההולך לשאת את האשה, ולכן הקשתה הגמרא-אם כן, אלמנה נמי יהיה ההולך לשאתה פטור! ותרצה הגמרא שאינן הכי נמי, באמת ההולך לשאת אלמנה, זוהי פעולה של מצוה, ונפטר מדין העוסק במצוה, אבל "בלכתך בדרך" פוטר חתן הטרוד וזה דוקא בבתולה ולא באלמנה.

ואם כן, לפי שיטת רש"י והרשב"א, ההולך לשאת את האלמנה, נפטר מקריאת שמע מדין העוסק במצוה, וזה מרובה בפסוק "בשבתך בביתך".

(1) דף י"א עמ' א'. (2) ובסוכה דף כ"ה עמ' א' ד"ה "ובלכתך".

שיטת הריטב"א:

הריטב"א בסוכה (3) - "וכיוון דלא מיפטר אלא בעודו עוסק במצוה זו למה לי קרא? פשיטא, למה יניח מצוה זו מפני מצוה אחרת? ויש לומר דהא קמשמע לך דאפילו בלי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה, איך הרשות בידו. סלקא דעתך אמינא איפטורי הוא דמיפטר ממנה, אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד אידך, הרשות בידו, קמשמע לך כיוון דפטור מן האחרת, הרי היא אזלא עכשיו כדבר של הרשות ואסור להניח מצוותו מפני דבר של רשות".

הריטב"א מחדש שאיך העוסק במצוה פטור מן המצוה מדין פטור מהמצוה האחרת, אלא שבשעה שעוסק במצוה, כל שאר מצוות התורה אינן, בגדר חיוב כלל אלא בגדר רשות.

יתכן לאמר כי הרשב"א גש כן יודה לסברא זו של הריטב"א, ואם-כן אפשר לאמר לשיטת הרשב"א שהפסוק מרבה לנו שני סוגים של עוסק במצוה-כאשר הוא עוסק במצוה בפועל, או הולך לצורך מצוה, הוא פטור מלקיים שאר מצוות התורה, כיוון ששאר המצוות הינן בגדר רשות, אבל חתן שאינו עוסק בפעולה של מצוה, יש לו פטור משאר המצוות, אבל אינן בגדר של רשות. ונפקא מינה בין אם המצוות רשות או פטור אם לא קיים מצווה ראשונה שהתחיל לעסוק בה אלא המצווה האחרת אם הראשונה היא החיוב והשניה רשות הרי לא קיים שם מצוה מדין חיוב, ואם שתיהן חיוב רק שהוא פטור הרי קיים המצוות.

בביאור הסוגיא כתב הריטב"א בסוכה (4)-"פרט לחתן-פירוש, לא כשעוסק בנישואין, דהיינו עוסק במצוה, דנפקא "מבשבתך", אלא כי איצטריך קרא לחתן שהולך לעשות מצוות נישואין או שחוזר משום שהוא טרוד מחמת מצוה זו והגיע זמן קריאת שמע, שהוא פטור משום שהוא טרוד בטירדה דמצוה ואי אפשר לו לקיים שתיהן יפה".

לדעת הריטב"א למדים מ"בשבתך בביתך" על פטור העוסק במצוה, ומ"בלכתך בדרך" למדים שני דברים-חתן ההולך לנישואין, וטרדה של מצוה, שהוא פטור מן המצוה.

ובאלמנה מבאר הריטב"א-הגמ' שם מקשה, שיפטר כשהולך לכנוס את האלמנה, ומתרצת הגמ' שחתן (הנושא בתולה) הוא טרוד, ואינו יכול לקיים לשניהם, ולפי זה, ההולך לכנוס את האלמנה, כיוון שיכול לקיים שניהם, ואינו טרוד טרדה דמצוה, חייב בקריאת שמע אבל חתן הנושא את הבתולה, מכיוון שהוא הולך לכנוס את הבתולה, וטרוד טרדה דמצוה, פטור מקיום שאר המצוות. וא"כ חתנו ההולך לשאת בתולה פטור לא בגלל עצם ההליכה אלא מפני הטרדה.

ויש להקשות - לפי שיטת הריטב"א דלעיל, כאשר מקיים מצוה יש לו חיוב רק על מצוה זו, ושאר המצוות הן רשות אצלו, אם כן, מדוע ההולך לכנוס את האלמנה, שמקיים מצוה בעצם ההליכה לנישואין, לא יפטר משאר המצוות? וצריך לומר, שסברת הריטב"א לענין דיחוי משאר המצוות נובעת מהסברא הראשונה שאיך התורה מחייבת את האדם

(3) דף כ"ה עמ' א' ד"ה מתני' שלוחי מצוה (4) שם ד"ה "ובלכך בדרך".

דבר שאין ביכולתו לבצע. אם כאשר הינו עוסק במצוה ורוצה לקיימה בשלימות, לא יוכל לקיים גם מצוה שניה בשלימות, לא יתכן שתחייבהו התורה לקיים שתיהן, ולכן הקשה הריטב"א-למה לי פסוק לכך? - הרי זוהי סברא פשוטה! ותירץ שאין המצוה השניה בגדר פטור, אלא בגדר רשות, ומשום כך כל שיכול לקיים שתיהן בשלימות אין לו פטור כזה, וחייב לקיימה, ולכן הנושא את האלמנה חייב לקיים שתיהן, אבל הנושא את הבתולה, לפי שאינו יכול לקיים שתיהן בשלימות, חל עליו דין העוסק במצוה פטור מן המצוה. ולפי זה, שני חלקי הפסוק מלמדים על אותו סוג של פטור-כשאינו יכול לקיים שתיהן בשלימות, שאר המצוות הן בגדר רשות אצלו.

מכאן גם משמע, שמחלוקת הרשב"א והריטב"א בביאור הסוגיא, היא מחלוקת תוס' והר"ן בסוכה, שהתוס' שם(5) סוברים כשיטת הריטב"א שכל שיכול לקיים שתיהן אינו פטור, ולדעת הר"ן, כל שעוסק במצוה, אפילו יכול לקיים שתיהן פטור. הר"ן סובר בשיטת הרשב"א שהפסוק מרבה פטור אפילו יכול לקיים שתיהן, והנושא את האלמנה, כשהולך לנישואין פטור לשיטתם, אף על פי שיכול לקיים שתיהן.

ולפי הסבר זה יש לבאר גם את שיטת הרמב"ם. הרמב"ם(6) כותב: "מי שהיה ליבו טרוד ונחפז לדבר מצוה פטור מכל המצוות ומקריאת שמע, לפיכך חתן שנשא בתולה פטור מקריאת שמע עד שיבוא עליה". ובהמשך הוא כותב (7): "אבל הנושא את הבתולה, אף על פי שעוסק במצוה, חייב לקרות, הואיל ואין לו דבר שמבלבל דעתו".

הרמב"ם דייק יפה בשתי הלכות אלו וחיידש שני דינים, בהלכה א' כתב "חתן שנשא בתולה" - אף על-פי שכבר נשא, ואינו עוסק עכשיו בשום פעילות של מצוה, אליו רק טרוד בלבד-פטור, בהלכה ב' כתב "הנושא את הבתולה" - אפילו שעכשיו הוא בפעילות של הנישואין והולך לשאתה, חייב לקרוא קריאת שמע, לפי שאין פעילות זו פוטרתו מלקיים המצוות, בשעה שיכול לקיים שתיהן. נמצא כי הרמב"ם סובר כשיטת הריטב"א המבוארת לעיל.

ואם אכן נכון דיוק זה בדברי הרמב"ם, נמצא שזה שלא כמ"ש המ"מ בהלכות סוכה פ"ו ה"ד "שלוחי מצוה פטורים וכו' ויש מי שכתב והוא שיהיה בענין שאם ישבו בסוכה יתבטל קצת מאותה מצוה ואין נראה כן מדברי הגאונים ולא מדברי רבינו".

(5) דף כ"ה עמ' א' ד"ה "שלוחי מצוה". (6) הלכות קריאת שמע פרק ד' הלכה א'. (7) שם, שם, הלכה ב'.